

PÉTER I. ZOLTÁN

Újváros főterének metamorfózisa

Társadalom

Napjainkban igen divatos lett az átalakított Szent László (mai nevén Unirii) térről véleményt nyilvánítani. Mielőtt még mi is ismertetnénk a látvány okozta impresszióinkat, talán nem árt, ha felelevenítjük, miként is alakult ki Újváros főtere, hogyan változott három évszázad alatt a tér arculata s azon belül az épületállománya, mennyire sikerült tudatosan, vagy helyenként csak ösztönösen stílusharmóniát kialakítani a szomszédos ingatlanok között. Visszaemlékezünk arra is, hogy a kezdetben burkolatlan, esős időben sáros, majd Körös- és macskakővel burkolt itteni piactér az évszázadok során hogyan vált olyanná, amilyenek ma láthatjuk.

Hogy lehetett volna szebb, harmonikusabb, jobban át gondolt, a helyi hagyományokat jobban tiszteletben tartó a mai Szent László tér külalakja? Egyértelmű a válasz: természetesen igen!

Nem szerepünk a kialakult helyzet elemzése, megtették ezt már helyettünk az urbanisztikában jártas szakemberek, műépítésszek, bár ettől semmivel sem lett barátságosabb a tér arculata. Nem is változhatott, hiszen a kivitelezők a városvezetés által elfogadott prekonceptiós terv alapján dolgoztak. A tervet több jeles műépítész is bírálta, de a város polgármestere hajthatatlan maradt, ragaszkodott az elképzeléséhez...

A tér kialakulása

A mai Nagyvárad történelmi városrészei közül az egyik legfiatalabb Újváros; 1714-ben jött létre, a vártól nyugatra. A hadügyi tanács ugyanis stratégiai megfontolásból, hogy egy esetleges támadó sereg ne találjon a vár közelében védelmet, a vártól nyugatra 500 lépés távolságra (nagyjából a későbbi

PÉTER I. ZOLTÁN Podmaniczky-díjas helytörténész, újságíró (1949, Nagyvárad). 1991–2009 között a Bihari Napló munkatársa. A Budapesti Műszaki Egyetem műemlékvédő szakmérnöki karán tanult. 1992-től számos helytörténeti és irodalomtörténeti könyve jelent meg.

Nagyvásár, ma December 1. tér nyugati vonaláig) minden házat lebontott. Ezt követően csak e határvonaltól nyugatra lehetett építkezni. Így keletkezett a korábbi Péntekhely romjai felett a Nagyvásár tér, s ettől nyugatra Újváros.

E nevében is új városnak a központi tere a Kispiac – a későbbi Szent László tér – lett.

Barokk kori építkezések a Kispiacon

A Kispiac a 18. század elején még mocsaras lapály volt. A káptalan 1714-ben a tér északnyugati részén – a későbbi püspöki lak, a mai városháza helyén – mészárszéknek, míg a későbbi



bi Kossuth (mai Independentei) utcában serfőző háznak jelöl ki telket. A tér nyugati részén levő mészárszéktől délre (a mai görögkatolikus püspökség helyén) a püspöki mészárszék volt. Kezdetben a Kispiacot jelentéktelen szalma- és zsindefedeles házak övezték. Északkeleti szegletében egy „rozoga” földszintes épület állott. Elnevezése ekkor még a Sasjegy alatti csapszék. A későbbi Kossuth (az akkori Sas) utcában, közvetlenül a Sas csapszék mellett állott a Deák-káptalan és a város közös tulajdonát képező serház. E két szerény épületet 1722-ben egyesítették.

Majd 1753-ban tovább terjeszkedik, a Kispiac felőli oldalon a csapszék melletti kis zsindefes házat veszi meg a város vezetése és csatolja hozzá, s az 1765. évben mindezeket kiépítvén, az akkori viszonyokhoz képest egy „óriási” épületben a Fekete

te Sas fogadót alapozták meg. A Sas épületére 1807-ben emeletet húztak, de így is az 1836. évi tűzvész martaléka lett. Egy évre rá ismét felépült, de ekkor már nem csak a kispiaci homlokzat lett újjáépítve, hanem a Sas utcában levő része is.

A Fekete Sas épületétől délre a Kapucinus (mai Moşoiu) utca torkolatáig a 18. században még görög kalmárok apró, igénytelen fabódéi álltak. Ezeket majd csak a 19. század elején helyezték át a Nagyvásár tere. Helyükre, akárcsak a tér déli részén,

alacsony, náddal, zsindegyel fedett kis házakat építettek; ezek az 1836. évi tűzvész során tűntek el véglegesen, ahogy arra Mezey Mihály királyi közjegyző később emlékezett.

A 18. században épült a tér három máig meglévő szakrális építménye, melyek közül a legrégebb a tér északi részének közepén levő Szent László-templom. Építéséhez 1721-ben kezdtek Csáky Imre püspök utasítására. A szentély még ugyanebben az évben elkészült, de 1722. március végén a Körös elmosta az egészet. Emiatt ki kellett építeniük a folyópartot, mielőtt folytatták volna a templom építését. 1723. január 10-én már annyira haladtak a templom – az ideiglenes székesegyház – építésével, hogy Kébell Mihály nagyprépost megszentelhette azt. Csáky Imre püspök majd csak az év végén látta az új templomot, de nem volt vele megelégedve, hiszen ekkorra még korántsem készült el. A bejárat feletti kronosztikon az 1733. évet jelzi a befejezés éveként, de még a következő években is dolgoztak a hajón. A szentély 1741-ben készült el a végleges alakjában, többszöri módosítások után.

A provinciális barokk stílusú templomot 1756. május 23-án szentelte fel Forgách Pál püspök. Tornyot majd csak 1800-ban emelnek a templomhajó elé. A külsőleg dísztelen templom a provinciális barokk építészetet példázza.

A Szent László-templommal átellenben – a Körös (ma Tudor Vladimirescu) és a Német (ma Primăriei) utcák torkolata közötti területen, a mai városháza helyén – állt az 1742 körül Csáky Miklós püspök által építtetett katolikus püspöki lak. Ez az épület az akkori igények szerint eléggé díszes volt. A főhomlokzat közepén az erősen kiugró kapuzat timpanonos oromzata hang-





súlyozta a monumentális jelleget. 1742 és 1776 között volt ez az épület a püspök rezidenciája. Patachich Ádám püspök építtette a régi rezidencia melletti, Teleki utcára néző emeletes ingatlant, ez 1780-ig gimnáziumként szolgált. Ettől az évtől kezdődően a püspök az Olasziban levő székesegyház melletti új palotába költözött, míg az addigi püspöki lakba a szomszédos gimnázium és az újonnan felállított akadémia került.

Szent László szobra

A Kispiac délnyugati szegletén Csáky Miklós püspök 1739-ben az ott levő házat megvette a várostól, hogy annak helyébe az „egyesült görögöknek”, azaz a görögkatolikusoknak egy imaházat építtessen. Később, 1800-ban ennek helyén kezdték el építeni a ma is látható görögkatolikus székesegyházat. Ez 1810-re készült el teljesen, klasszicizáló barokk stílusban. Tornya már 1803-ban állt.

Ugyancsak Csáky Miklós volt az, aki a görögkatolikus suffraganeusa (a római katolikus püspöknek alárendelt) részére házat vásárolt. Ez lett a későbbi görögkatolikus püspöki palota egy része. Ugyanis az épület eredetileg nyolc szobából állott. Az időközben püspökséggé szerveződő unitus egyház számára Mária Terézia anyagi segítségével 1778-ban az épületet egy emelettel bővítették, majd a következő században copf stílusban átépítették.

II. József türelmi rendeletét követően nyílt lehetőség ortodox templom építésére a Kispiac délkeleti szegletén. E telket 1712-ben Horváth Samuel adományozta az ortodox egyháznak. A telekre szánt Holdas templom alapkövét 1784-ben tették le. A templom 1790-re készült el, ugyanazon év november 17-én megtartották benne az első misét, és a díszítési munkákat is megkezdték. A Holdas templom ünnepélyes felszentelését 1832. június 11-én tartották. A közismert Holdas templom nevét onnan kapta, hogy oromzata közepén a Hold változását ábrázoló gömbszerkezetet helyeztek el, amely részben aranyozott volt,

részben feketére festett. A váradi George Rueppe készítette 1793-ban.

A templom felépítésében és stílusában az osztrák provinciális késő barokk nyomán Magyarország is általánosan elterjedt típust képviseli.

Már a kezdetektől a teret a vásárosok uralták. Innen kapta első nevét, a Kispiacot is. A 18. század elején a gyakori áradások sokszor elmosták a Körös közelében levő utcákat és a Kispiacot is, ezért 1774-ben először kavicssal szórták be a teret, ahogy akkor írták: kikavicssolást eszközöltek. De ez csak a következő árvízig jelentett megoldást. Az 1787-es árvíz után intézkedik legelőször Újváros magistrátusa a tér kikövezéséről. A teret átszelő utak közepét később macskakövel, míg a széleit Körös-kövel rakták ki. Ezt a krumpliköves burkolást alkalmazták a vásárosok által használt felületeken is. Ez utóbbi részen helyenként fák is voltak. Itt állították fel a városnak a török hódoltság utáni második kőszobrát, a káptalan adományából. E kőszobrot Szent László tiszteletére emelték 1738. június 27-én a Kispiac mértani középpontjában.

Szent László tere a klasszicista korban

A 19. század derekától a Kispiac immár Szent László nevét viselte. Ebből a korból maradt fenn a tér egyetlen klasszicista épülete, az 5. szám alatti Kováts-ház. Sajátos elhelyezése foly-



Akár ilyen lámpaoszlopokat és lámpatesteket is alkalmazhattak volna

tán valósággal két részre osztja a teret, egy tágasabb északira és egy keskenyebb délire. Építéséről megbízható adat nem maradt fenn, eredetileg valamikor a 19. század első évtizedeiben emelhették.

Ebben az évszázadban Újváros talán legnagyobb természeti katasztrófája az 1836. június 19–21. közötti tűzvész volt, amely a Szent László tértől egészen Velencéig pusztított. Ekkor tűntek el a tér kis szalmatetős házai is, s építették a mai emeletes formájára a Kováts-házat is. E tűzvész pusztította el a görögkatolikus templom tetőzetét és toronysisakját is. A vele szemben levő ortodox templomot megkímélte a tűzvész.

A már említett Kováts-féle házat kivéve, a tér ma ismert többi ingatlana csak később épült.

A tér arculata a romantika idején

A 19. század második felében a romantikus építészet jegyében új lendületet vett az építkezés Nagyvárádon is. Ebből a korból megmaradt néhány jellegzetes épület, de a Szent László téren egyetlen sem őrzi ezt a rövid életű stílust, mivel ezeket lebontották a századforduló után. Ide sorolható a tér keleti részén az egykori Diamandi- és Rimanóczy-féle ház, míg a nyugati frontján az egykori görögkatolikus püspöki palota. A vele szomszédos Nagyváradi Takarékpénztár épületének homlokzatát pedig 1909-ben átépítették az eklektikus stílust követve.



A 19. század végén már nemigen lehettek megelégedve a váradiak Szent Lászlónak a barokk korból megmaradt kőszobrával, ezért 1892-ben átköltöztették a papnevelde kertjébe. (Ma a Kanonok soron, a bazilika udvarán áll.)

Szent László bronzszobra 1893. szeptember 10-én került a helyébe. A városalapító király szobrát Schlauch Lőrinc püspök rendelte meg Tóth István szobrászművésztől, aki akkor Stróbl Alajos budapesti műtermében dolgozott. A lovagkirály szobra három méter magas; fején a Szent Korona, vállán hímezett palást, bal kezét egy földre támasztott palloson tartja, csípőjén pihentetett jobb keze mögött csatabárd függ. A szobor talapzatán kőbe vésve mindössze annyi olvasható: „Szent László király, könyörögj érettünk”. A szobor négy sarkán egy-egy kisebb talapzaton címerpajzsot tartó bronzoroszlánokat helyeztek el. A címerpajzsokon Magyarország, Nagyvárad és Schlauch Lőrinc püspök címere, valamint Szent László pecsétje látható. Az első világháború után, 1923-ban Szent László szobrát áthelyezték a püspöki palota kertjébe, a székesegyház főhomlokzata elé.

A tér összképe Duiliu Marcu elképzelése alapján

Újváros főtere a századfordulón

A századforduló építészetét egészen az első világháborúig a bőség és a sokszínűség jellemezte. E kor jellemző stílusa az eklektika, illetve a szecesszió volt. Mindkettőre akadnak példák a Szent László téren is, amely ebben az alig két évtizedben nyerte el ma is ismert épületállományát.

A tér legjelentősebb eklektikus stílusú épületei: a Deutsch-ház (1888) a Zöldfa utca sarkán, a tér legimpozánsabb építménye a városháza (1903), a görögkatolikus püspöki palota (1905). A szecesszió jegyében épült a Fekete Sas palota (1908), illetve a Moskovits-palota (1910–1911).

A Szent László tér általános rendezésére 1890-ben került sor. Két javaslat született. Az első szerint a tér közepén meghagyták volna a vásárteret, és az úttestek csak körülötte a házak előtt húzódtak volna. Mások úgy képzelték el, hogy úttest vezessen a híd és a Kert (ma Avram Iancu) utca között, továbbá a Teleki (ma Primăriei) és a Kossuth (ma Independenței), a Közép (Pavel) és Zöldfa (Alecsandri), valamint a Beöthy Ödön (Iuliu Maniu) és a Kapucinus (Moșoiu) utca között. A városatyák többsége az utóbbi változatot választotta, de kiegészítve a teret övező házsorok előtti úttestekkel is. Kikötötték azt is, hogy a tér alá előzőleg fektessenek esővízes csatornákat téglából megépítve.

1891 júniusára aszfaltburkolattal látták el körben a járdákat, kivéve a Teleki utca és a híd közötti részt, ahol kockakövet használtak. Újraburkolták az úttesteket is, a széleken krumplikövel, középen pedig tartósabb macskakövel.

A tulajdonképpeni piac a tér tengelyében haladó út mindkét oldalát elfoglalta, helyenként sátrak építését engedélyezték, de a vásárosok a portékájukat a földre leterített ponyvára helyezték – ahogy azt korabeli képeslapokon is megörökítették. Néhány fát is ültettek a piactérre.

Újváros főtere a két világháború között

Az első világháború után Erdélyben és a Partiumban román adminisztrációt vezettek be. Az új helyzet új építészeti stílust hozott Nagyváradra is. Ez volt a neobrâncoveanui stílus, melynek nincs magyar megfelelője,



Így nézett ki a tér valamikor az 1960-as években



hiszen ez nem azonos a szakirodalomban gyakran használt neobizánci stílussal. A neobrâncoveanui stílus esetében a 17. század végi bizánci elemeket nem stíluszisztán alkalmazták, hanem keverten, a reneszánsz vagy a barokk, illetve a népi építészet forrásaiból is merítve. Több ingatlan is épült ez utóbbi stílusban Nagyváradon, de ugyanez a stílusirányzat nyomta rá bélyegét a Szent László térre is. 1923-ra felszámolták az itteni piacot, parkosították a térséget. A park központi részén a műkőből készült kerítés és a kandeláberek hasonló anyagból készült oszlopai immár a neobrâncoveanui stílust példázzák. A tervet a bukaresti Duiliu Marcu műépítész készítette. Ezt követően, 1924. november 21-én Szent László szobra helyébe Ferdinánd király lovas szobrát állították fel, Kara Mihály szobrászművész alkotását. A tér épületállománya nem változott ebben az időben.

Az 1940. augusztus 30-i bécsi döntés alapján Észak-Erdélyt visszacsatolták Magyarországhoz. Ennek hírére a román

hatóság szeptember 2-án Belényesbe szállította Ferdinánd király szobrát. Helyébe a magyar hatóság nem állított más alkotást, az volt a tervük, hogy a világháború végeztével Szent László lovas szobra kerüljön a róla elnevezett tér közepére. De a történelem áthúzta a számításukat...

Szent László terének legutóbbi hetven esztendeje

Mialatt Újváros főterének neve egyre változott: Szent Lászlóból Malinovszkij, Victoriei, majd Unirii lett, a tér képe nem sokat változott, ha az időközben felállított szovjet emlékmű-

vet, majd a két szobrot nem számítjuk. Nem sokkal az után, hogy 1944. október 12-én a szovjet és román csapatok visszafoglalták Nagyváradot, a tér közepére egy obeliszket állítottak a szovjet csapatok emlékére. Két hatástalanított ágyú is került az emlékmű elé.

A tér 1988-ban Emanuil Gojdu kőszobrával gazdagodott. Az álló szobrot Mircea Ștefănescu készítette. 2015. március 15-én elszállították a felújítás alatt álló Szent László (Unirii) térről, azzal a szándékkal, hogy később valahol a vár előtti téren állítják majd fel.

Az 1989. decemberi rendszerváltás után felmerült, hogy lovas szobor kerüljön a lebontott obeliszk helyébe. Miközben a helyi tanácsban azon vitatkoztak, hogy a szovjet emlékmű helyére Ferdinánd király egykori szobrának a mását vagy

egy Mihai Viteazul-szobrot állítsanak, a helyőrség vezetői elérték, hogy az utóbbi változat győzzön. Mihai Viteazul bronz lovas szobra, Alexandru Gheorghiu műve 1994-ben került a térre. Ez utóbbi kompozíció elmozdíthatatlannak bizonyult a helyéről, bár a tér felújítását megelőzően a polgármester azt szerette volna, ha valahol máshol állítják majd fel – az Olaszi temetőben, vagy később a December 1. park közepén –, de Mihai vajda támogatói elérték, hogy a helyén maradjon... És ezzel elérkeztünk a tér sokat vitatott jelenkori felújításáig.



Marcu műépítész megmaradt kompozíciójának központi része



A tér mai arculata

A megújított térkompozíciót látva az emberben óhatatlanul felmerül a kérdés: ha a városvezetés ragaszkodott a Duiliu Marcu műépítész előző térkompozíciójának központi részéhez, akkor legjobb lett volna semmit sem változtatni, hiszen az, az eredeti elképzelés szerint, a teljes parkosított térség

A joggal kritizált lámpatestek

része volt. Úgyszintén Marcu műépítész alkotásához tartozott Ferdinánd király lovas szobra is, s ezt, mint láttuk, idővel Mihai vajdának a tértől stílusidegen lovas szobrával helyettesítették.

Arról nem is beszélve, hogy most az eredeti neobrâncoveanui stílusú műkőkerítést egy gyenge utánezatú másolattal pótolták, nagyon rossz minőségben kivitelezve. Ráadásul Duiliu Marcu kompozíciójának átmentett központi része stílusában nem harmonizál az elképzelt és megvalósított, „divatosnak” számító térrel! Ha az utóbbit választották, akkor le kellett volna mondaniuk Marcunak az 1920-as évek elején elképzelt, romantikába hajló alkotásáról. De ezt vagy nem akarták, vagy nem merték!

De ha már ennyire ragaszkodtak az eredeti térkompozíciónak a központi részletéhez, miért nem voltak következetesek ennek szellemével? Gondolok elsősorban a világítótestek akasztófaszerű oszlopaira, amelyek az emberek szinte egyöntetű ellenérzését váltották ki. Ha a térnek a központi részén megtartották az 1920-as évek elején készített, oszlopokon nyugvó, úgyszintén neobizánci stílusú kandelábereket, miért nem lehetett felhasználni az úgyszintén ebből a korból származó egykori váradi lámpaoszlopokat és világítótesteket, ahogy az stílusosan megtörtént a színház előtt. Ha már nem is lokálpatriotizmusból – ezt el sem várnánk a mostani városvezetéstől –, hanem a stílusesség kedvéért. Nagy kár, hogy elszalasztották ezt a lehetőséget.



Egyértelműen melléfogás a villamosmegálló otromba fekete építménye, amit a váradiak csak ravatalozóként emlegetnek. Az már a tervező külön baklövése, hogy a híd vonalába helyezte el, elzárva ezzel a kilátást a térre a Bémer tér irányából. Ha már ennyire ragaszkodtak hozzá, miért nem tették a Szent László-templom mellé?

A padok egyáltalán nem funkcionálisak, sőt rondák, ráadásul felépítésük miatt nem lehet alattuk takarítani. Főleg, ha sepregetőgépeket használnak a téren.

Ha például egy négytagú társaság akar csevegni egymással, akkor ketten-ketten egymásnak háttal kell majd helyet foglalniuk. Arra már gondolni sem szeretnék, ha egy szerel-

mespár intim kettésben szeretne beszélgetni egymással, a pad másik, ellentétes irányba néző részén ülve, bárki kihallgathatja őket! A téren előfordult minőségi hibákra nem térek ki. Azokat vélhetően kijavítják majd.

Míndezek után némi iróniával akár azt is kijelenthetjük, hogy talán még az eredeti tervben szereplő, végül kispórolt, magas oszlop csúcsán levő kitárt szárnyú giccses angyalka sem rontott volna sokat a tér összképén!

Ilyen padokkal van tele a tér